

Опис говірки села Глибока на рівні словозміни теперішнього, минулого та майбутнього часу дієслова дає підстави стверджувати, що діалектні ознаки аналізованих граматичних форм зумовлені такими лінгвальними факторами, як збереження історичних дієслівних форм, аналогічні граматичні процеси в межах дієслівної парадигми, впливи суміжних мов та діалектів. Подальші всебічні дослідження говірок, у яких засвідчуються мовні риси різних діалектів, є актуальними з огляду на перспективи різноаспектного вивчення мовної природи діалектизмів, їх функціонування на різних структурних рівнях мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко:** Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
- Енциклопедія Коломийщини:** Енциклопедія Коломийщини / За ред. М. Васильчука. – Т. 4. – Коломия: Вік, 2006. – 228 с.
- Етнос:** Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В.В. Грещук, В.І. Кононенко, М.П. Лесюк та ін. – Київ – Івано-Франківськ: ЦІТ, 2006. – 315 с.
- Жилко:** Жилко Ф.Т. Нарис з діалектології української мови. – К., 1955. – 316 с.
- Лесюк:** Лесюк М.П. Покутський говір як різновид української національної мови // Ямгорів. – 1997. – № 9 – 10. – С. 121 – 130
- Матвіяс:** Матвіяс І.Г. Українська мова та її говори. – К.: Наук. думка, 1990. – 168 с.
- Пашак:** Пашак Я. Родимий край, село родиме: Документальний нарис. – К.: Веселка, 2001. – 206 с.
- Українська мова:** Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. Бажана», 2004. – 823 с.

Mykhaylo Kovalchuk. The lemko and Dniester dialects peculiarities in the grammar of the village Hlyboka Ivano-Frankivsk region.

Dialect peculiarities in the grammar usage of the verb in present, past and future tenses has been analysed in this article in dialects. The language factors which had some influence on the verb paradigm in Lemko and above Dniester dialects are determined.

Key words: grammar form, paradigm, Lemko and above Dniester dialects, the south-western dialect.

Борис КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський)

© 2009

ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНІ РИСИ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “ЛЮБОРАЦЬКІ” А. СВИДНИЦЬКОГО)

Важливим джерелом історичного вивчення подільських говірок є фольклорні та етнографічні записи з Поділля, а також художні твори С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського та ін. Різні мовно-структурні рівні подільських говірок: фонетичні, лексичні, словотвірні, синтаксичні – були і є об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців. У статті охарактеризовано найголовніші морфологічні особливості подільських говірок, що виявляються в романі А. Свидницького “Люборацькі”.

Ключові слова: А. Свидницький, подільський говір, морфологічні особливості.

Українська літературна мова на всіх етапах розвитку перебуває у взаємозв'язках із говорами [Матвіяс 2008: 125], які постають основою української літературної мови на всіх її структурних рівнях [Матвіяс 2007: 27].

Важливим джерелом історичного вивчення подільських говірок є фольклорні та етнографічні записи з Поділля. Їхні риси частково відбиті у записах К. Шейковського, А. Димінського, К. Широцького, І. Галька, М. Левченка, С. Руданського, А. Свидницького, В. Гнатюка, А. Коціпінського, а також у художніх творах С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського та ін. Різні мовно-структурні рівні подільських говірок були і є об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців. Так, фонетичні особливості досліджували Т. Бабіна, П. Ткачук, словотвірні – були предметом зацікавленнь Л. Яропуд, лексичні риси подільського говору вивчали К. Баценко, Д. Брилінський, І. Варченко, М. Доленко, В. Рахинський, Л. Терешко, фраземи говірок Західного Поділля на позначення явищ, ознак та процесів, пов'язаних із життям та діяльністю людини, обрала предметом свого дослідження Н. Коваленко, синтаксичними рисами подільського говору, зокрема уманських діалектів, цікавився Є. Рудницький. Загальні ознаки мовлення подолян на прикладі однієї говірки подано у працях таких дослідників, як Г. Голоскевич, Є. Грицак, І. Грицютенко, А. Дердюк.

Нову українську літературну мову творили письменники, які вносили в неї особливості рідних їм діалектів. Загальновідомо, що подільський говір – один з говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя [Прилико: 460]. Риси цього говору відбиті в творчості відомого українського письменника, етнографа, фольклориста, педагога А. Свидницького, який входив до складу фольклорно-етнографічної школи Подільської духовної семінарії, що сформувалася на початку 50-х років XIX ст. А. Свидницький відомий в українській літературі як представник шістдесятників XIX ст., автор етнографічних нарисів та оповідань, роману “Люборацькі”, поетичних творів “Великдень у подолян”, “Конокради”, “Жебраки”, “Пачковозы”, “Гаврусь і Катруся”, “Хоч з моста та в воду”, “Два упрямых”, які свідчать про глибоке знання А. Свидницьким життя, побуту та психології українського народу. Така обізнаність стосується насамперед подолян, серед яких він зростав.

Дослідження творчості письменника з кінця XIX ст. і до сьогодні пройшло ряд етапів свого розвитку. У різні часи відповідно засадничим принципам певних літературознавчих напрямів та шкіл його оцінювали по-різному. Однак мова творів письменника, зокрема роману “Люборацькі”, майже не досліджувалася, хоч, як зазначає Р. Міщук, – “...це своєрідна сторінка в розвитку української літературної мови. Вона позначена активним використанням діалектних форм – фонетичних, лексичних, граматичних, орієнтацією на живомовну стихію” [Міщук: 531]. В. Герасименко лише побіжно згадує, що повість “написана в основному мовою подільської говірки” [Герасименко: 114], Н. Жук зауважує, що “чимало в мові автора та дійових осіб характерних для Поділля діалектних слів” [Жук: 115]. М. Сиваченко у ґрунтовному дослідженні життєвого шляху, громадсько-політичної і літературної діяльності письменника відводить окремий розділ, присвячений мові і стилю роману, де зазначає: “Пишучи свій роман “Люборацькі”, Свидницький орієнтувався на живу народну мову, якою розмовляло населення центру України. На мові роману водночас позначився чималий вплив південно-західного (подільського) діалекту, що було зумовлено самим життєвим матеріалом, прагненням автора надати творові місцевого подільського колориту, а героям – більшої реалістичної конкретності” [Сиваченко: 288]. У М. Сиваченка мовний аспект розглядається у зв'язку із характеристикою дійових осіб та освітніх систем. Так, зросійщення уособлюється семінаристами та бурсаками, а засилля польської мови – вихованками шляхетських закладів.

Мета нашої статті – з'ясувати, якою мірою відбилися говіркові явища, зокрема морфологічні, в романі А. Свидницького “Люборацькі”. Матеріалом обрано неавторизований список роману, здійснений учнями А. Свидницького, який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ми обрали за матеріал дослідження список тому, що текст роману різних років видання подається за сучасним правописом, і виявити особливості мовної манери автора не завжди вдається, а також тому, що, як зауважує П. Гриценко, “едичія текстів часто стає дорогою втрат ... важливих, нерідко знакових рис ідіолекту, дорогою не до автора, а від нього. Змінити напрям руху може лише дослідження вихідних варіантів текстів – рукописів та авторизованих першодруків...” [Гриценко: 42]

Найголовніші морфологічні особливості подільських говірок, відбиті у романі, такі:

1. Приголосні **д**, **т**, **з**, **с**, **ст**, як відомо, вже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: **д** → **дж**; **т** → **ч**; **з** → **ж**; **с** → **ш**; **ст** → **щ**. Ці шиплячі рефлекси зберігаються в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу*, *прошу*, *ненавиджу* тощо. У романі А. Свидницького “Люборацькі” дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу

дієслів II дієвідміни подано без чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими, як у більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних, наприклад: *ходю* – А що паниматиночко, каже, и вамъ лыхо, и въ мене не тыхо; прытопчимъ же биду кляту черевыкамы. Бо й я въ черевыкахъ же *ходю*.* (Ч 1: 223); *попросю* – Зъ попа була людына добра, то чы сказавъ що, чы ни, а зодягся въ рясу – знакъ, що панотецъ до двора йде за диломъ – и каже: пійду, *попросю*, а білшь не могу (Ч 1: 122); *вчистю* – Е! почавъ Антосѣ зъ гнивомъ и пидскочывъ з кулакамы: давай, бо такъ и вчистю (Ч 1: 87); *зненавидю* – Йдучы спаты, Мася думала соби: мабуть я, хочъ и запанію, а не буду погорджаты простымы дивчатамы. Вони таки добри!.. А може й буду; може вони добри тилько теперъ, якъ я не панюча; а якъ запанію, то злукавіють, якъ Ганна каже, и я ихъ *зненавидю*. Богъ ёго зна, що то буде (Ч 1: 108).

2. Форма давального відмінка однини іменників II відміни м'якої групи на **-ові** (щоправда, за тодішнім правописом А. Свидницький використовував літеру *ѣ* замість буквосполучення *ьо*), наприклад: *Антосьові* – А *Антосѣви* байдуже: бігавъ соби по надвори та батогомъ вихлестувавъ – ще й радъ бувъ, бо не прыганялы до книжки (Ч 1: 13).

3. Форма орудного відмінка однини іменників II відміни м'якої групи на **-ом**, наприклад: *Антосьом* – Якъ Люборацька прыїхала зъ *Антосѣмъ*, то, якъ вси, взяла пару калачивъ хлиба – а въ тий сторони калачі печуть, що в решето не змистытця – здорові, – пляшку вына взяла и тры карбованци гришмы, тай повела сына «являтсь» (Ч 1: 52).

4. Форма родового відмінка множини іменників жіночого роду I відміни на **-ів**, наприклад: *сестрив* – Гей! дивчата! сказала паниматка панянкамъ, якъ ото пійшла въ валькирь, регочучысь, – вона ажъ до *сестрив* прыйшла, – гей! дивчата! каже, прыслав вамъ владыка богослова (Ч 1: 347); *бабів* – Всякыхъ *бабивъ* паниматка звозыла, в комори муки не ставало, що кожній то мышыну, то дві; а панотцеві все гирше тай гирше. Выдымо смерть зблыжалась (Ч 1: 171).

5. Форма 3-ої особи однини теперішнього часу на **-ть** були живими формами мови східних слов'ян найдавнішого періоду. Вони фіксуються всіма найдавнішими давньоукраїнськими пам'ятками як перекладними, так і оригінальними. Це закінчення збереглося в більшості говорів української мови, а також у літературній українській мові, однак лише у II дієвідміні. У багатьох південно-західних говірках, у тому числі й подільських, і дотепер широковживані форми 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни на **-е** замість **-ить**. Спостерігаються такі форми і в романі, наприклад: *висе* – Прыйде маты сь поля, всюды справно: понагудовувано, понаповано, начыння перемыте, и мыскы въ мысныку, ложки въ горшку за комыномъ, горшкы на польцы, а що не змистылось, на тыну по килкахъ проти сонця *висе* (Ч 1: 21); *робе* – Якъ бы за годинку передъ цымъ Мася побачыла, що хто *робе* таки штуку, сама просміяла бь, а теперъ ось-якъ! (Ч 1: 24); *молоте* – Хай же старшой *молоте*, а мы подывимось на двирь, чы не иде друга пидвода (Ч 1: 75); *говоре* – А! лыха моя година! ото ізда! *говоре* зъ досадою та жінка (Ч 1: 130); *доносе, любе* – Та ще й *доносе*, додавъ ёго сынъ. Иноди ще й пидбреше. То смотрытель и *лube* іі (Ч 1: 62); *дзвоне* – Отъ дзвинокъ и перестает калататы, а вже *дзвоне* – бо залатаный (Ч 1: 70); *входе* – Якъ *входе* чоловік и дае письмо старшому (Ч 1: 74).

6. Наявність флексії **-и** замість **-і** у формі родового відмінка однини іменників III відміни, наприклад: *соли* – А попы народъ учтывый — куды! никому не жалують хлиба-солы (Ч 1: 99); *смерти* – А сердце такъ дрибненько та любенько типочытця, що бодай и до смерты, то не жалкувавъ бы (Ч 2: 74).

Отже, у романі “Люборацькі” А. Свидницького виявлено чимало діалектизмів у мові автора та дійових осіб, а основною діалектною базою для мови письменника став подільський говір південно-західного наріччя.

ЛІТЕРАТУРА

Герасименко: Герасименко В.Я. Анатолій Свидницький. Літературний портрет. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1959. – 134 с.

* Тут і далі цитуємо за ф. 3, № 3663. Свидницький Анатоль «Люборацькі». Список невідомою рукою

Грищенко: Грищенко П.Ю. Ідіолект і текст // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко / Відп. ред. Академік НАН України В.Г. Скляренко. – К., 2007. – С. 16-43.

Жук: Жук Н.Й. Анатолій Свидницький: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1987. – 150 с.

Матвіяс 2008: Матвіяс І.Г. Вплив говорів на українську літературну мову // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф.Т. Жилка: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5 – 7 березня 2008 р., Київ). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 125-128

Матвіяс 2007: Матвіяс І.Г. Діалектна основа української літературної мови // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 26-36

Міщук: Міщук Р.С. Примітки // Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси / Упорядкування і примітки Р.С. Міщука. Вступна стаття П.П. Хропка. – К.: Наукова думка, 1985. – 575 с.

Прилипка: Прилипка Н.П. Подільський говір // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 460-461.

Сиваченко: Сиваченко М.Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 416 с.

Boris Kovalenko. Some morphological features of Podilya dialect (on the material of the novel “Lyuboratski” by A. Svydnytsky)

One of the informant sources of historical investigation of Podilya dialects is folklore and ethnographic records from Podilya as well as literary works by S. Rudansky, A. Svydnytsky, M. Kotsyubynsky and others. Oiffereent language structural levels of Podilya dialects: phonetic, lexical, word building, syntactic – were and are the object of investigation for many Ukrainian linguists. The article describes the main morphological peculiarities of Podilya dialects that can be found in the novel “Lyuboratski” by A. Svydnytsky.

Key words: *A. Svydnytsky, Podilya dialect, morphological peculiarities.*

Наталія ЦИМБАЛ (Умань)

© 2009

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДІАЛЕКТНОГО СЛОВА

У статті розглядаються аспекти дослідження мотивації діалектної лексики української мови. Визначена загальна проблематика, джерела відбору фактичного матеріалу, названі методи дослідження.

Ключові слова: *діалектна лексика, мотивація, мотивологія.*

Загальноприйняте трактування лексико-семантичної системи як утворення (підсистеми мови), що визначається на основі смислових відношень лексичних одиниць, типів їх угруповань та характеру взаємодії між ними (лексична парадигматика), а також з елементами інших підсистем мови, у яких знаходять вираження результати семантичного варіювання словесних знаків (лексична синтагматика) [Общее: 417], доповнене нині ще й „третім виміром” лексики – мотиваційними відношеннями (лексична епідигматика) [Шмелев: 69]. Зокрема, термінологічна енциклопедія „Сучасна лінгвістика” пропонує вже визначення мовної системи як абстрагованої від реальної мовленнєвої діяльності ієрархічної організації мовної компетенції, що складається з інваріантних одиниць (фонем, морфем, лексем, графем, речень, текстем), структурованої на підставі синтагматичних, парадигматичних, *епідигматичних* зв'язків між цими елементами на всіх